

Яніна КАМБАЛОВА.
ПРОЦЕС СТВОРЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ КОМПЛЕКТІВ З ІСТОРІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Яніна КАМБАЛОВА,
ст. викладач кафедри методики викладання історії та суспільно-політичних дисциплін
НПУ імені М.П. Драгоманова

ПРОЦЕС СТВОРЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ КОМПЛЕКТІВ З ІСТОРІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Навчально-методичний комплект (далі НМКт) ми розглядаємо як відносно закриту систему друкованих навчальних видань з конкретного навчального предмету, об'єднаних концептуально, структурно та змістовно, яка забезпечує досягнення передбачених Державним стандартом та визначених навчальною програмою з даного предмету освітніх результатів на основі оптимального використання дидактичних можливостей кожного з навчальних видань, які включені до комплекту.

Проблема створення навчально-методичного комплекту з будь-якої навчальної дисципліни є складною та неоднозначною. Нові вимоги до навчально-методичних комплектів, які з'являються внаслідок активізації впровадження в школах розвивального навчання, ставлять перед авторськими колективами і видавцями важливу задачу пошуку засобів для створення оптимальних варіантів НМКт.

Незважаючи на чималий науково-теоретичний та практичний досвід створення навчальної літератури, освітня практика виявляє цілий ряд недоліків у проектуванні сучасних НМКт. На нашу думку, основні з них:

Впровадження особистісно-орієнтованого навчання на сучасному етапі розвитку системи освіти в Україні актуалізувало проблему створення засобів навчання нового покоління. Навчальна література в цілому та навчальні посібники з історії, зокрема, завжди були об'єктом постійного історичного розвитку. Особливо значні перетворення відбулися в навчальній літературі з історії протягом минулих 10-15 років у зв'язку зі зміною вектору суспільного розвитку і модернізацією системи шкільної історичної освіти. Ключовим напрямком в проведенні модернізації історичної освіти є реформування її змісту, яке, в свою чергу, передбачає оновлення фонду засобів навчання історії, що насамперед має знайти вираз в розробці сучасних навчально-методичних комплектів, які відповідають дидактичним вимогам до навчальної літератури XXI століття

— відсутність загального підходу до конструювання комплексу навчальних посібників, інтегруючого принципу їх теоретичної моделі, внаслідок чого окремі елементи комплекту створюються та функціонують уособлено;

— недостатня розробка проблеми методичного взаємозв'язку НМКт з процесом вивчення

навчального предмету, його структурою і сучасними дидактичними вимогами;

— недостатній взаємозв'язок всередині предметних НМКт, наслідком чого стає дублювання матеріалу (вправ, статистичних даних, фактичних відомостей, однотипних схем та таблиць, уривків документів) в підручниках, методичних посібниках, хрестоматіях, робочих зошитах;

— слабка орієнтація на проблеми навчального про-

цесу, внаслідок чого матеріал навчальних посібників не завжди диференціюється за ступенем складності, в ньому слабо виявляється мотиваційна і виховна складова навчання;

— уніфікована форма побудови навчальних посібників не сприяє використанню інноваційних методів та прийомів навчання, які активізують пізнавальну діяльність учнів;

— перенавантаження навчальних книг другорядним матеріалом, його важко доступність, недостатня реалізація внутрішньокурсних та міжпредметних зв'язків;

— недостатнє використання новаторської педагогічної практики.

В процесі створення НМКт перед авторами може постати ряд проблем:

— необхідність відображення в компонентах НМКт типології обов'язкових знань, способів діяльності, методів та прийомів навчання у поєднанні з забезпеченням свободи дій вчителя та самоорганізації діяльності учнів;

— взаємозв'язок і співвідношення обсягу і змісту текстових і позатекстових елементів навчальних посібників, які є складовими НМКт, з врахуванням особливостей навчальних предметів, віку учнів, типів мислення тощо;

— поєднання і взаємозв'язок суб'єктивного та об'єктивного елементів змісту навчального матеріалу в практиці створення як окремого навчального посібника, так і НМКт в цілому.

Сучасним авторам та авторським колективам в процесі створення цілісних НМКт треба подолати цілий ряд протиріч: науковості і доступності, стабільності і динамічності навчального матеріалу; змісту та структури логіки навчального матеріалу та логіки процесу пізнання, раціонального і емоційного компонентів; поєднання видів репродуктивної та творчої діяльності.

Серед важливих проблем створення сучасного НМКт також слід виділити проблему пріоритету його процесуальної складової над інформаційною. Адже, як свідчить шкільна практика, якщо підручник чи навчально-методичний посібник є академічним, він зазвичай має меншу ефективність, і навпаки, наявність розгалуженого, доцільно сконструйованого методичного апарату, спрямованого на засвоєння змісту, значно підвищує ефективність навчального видання.

При розробці НМКт важливою вимогою є побудувати його не просто як фіксацію предметних знань або поєднання предметної навчальної інформації і прийомів діяльності щодо її засвоєння, а як предмет самої навчальної діяльності учнів, враховуючи основні ідеї, принципи та цілі сучасної особистісно-орієнтованої освіти, місце та роль вчителя і учня у процесі навчання. Це надасть змогу здійснювати

засвоєння знань та формування вмій в контексті самостійної діяльності школярів.

Необхідно обов'язково враховувати співвідношення обсягу навчальної інформації, яка включатиметься до підручника та інших структурних компонентів НМКт; співвідношення кількості дидактичного матеріалу та різних видів навчальних завдань, які будуть включені до підручника, методичного посібника для вчителя, робочого зошита, зошита тематичного оцінювання тощо. Не слід допускати виникнення паралельних рядів різноякісної інформації в засобах навчання, які невиправдано розширюють обсяг навчального матеріалу та викликають перенавантаження учнів. Саме тому автори НМКт повинні чітко формулювати дидактичні цілі і можливості всіх структурних компонентів НМКт, знаходити способи забезпечення їх дидактичної єдності

Як наголошує українська дослідниця М.-В.М. Савчин, сукупність навчальних посібників в рамках НМКт повинна представляти цілісну систему, яка забезпечуватиме організацію двох взаємопов'язаних та нероздільних процесів — викладання та учіння, з орієнтацією на особистісні потреби учнів, їх розвиток та виховання [5; С.34]. Для цього компоненти комплексу мають бути пов'язані між собою так, щоб підручник відігравав організаційну і спрямовуючу роль, а інші засоби навчання конкретизували, поглиблювали і закріплювали знання, викладені в підручнику, слугували для формування вмій та навичок, але обов'язково в руслі вимог Державного стандарту і навчальної програми. З цією метою слід переглянути традиційні функції підручника, який стає основним компонентом НМКт, а не окремим навчальним виданням.

Незаперечною є думка про те, що у навчально-методичних комплексах з історії можуть і повинні бути сфокусовані зміни, які відбуваються в освітній політиці останніх років. НМКт виступають як носії змісту освіти на рівні навчального матеріалу, форм його фіксації, як проект всього навчального процесу. Сучасні НМКт з історії мають «примушувати» працювати творче мислення школярів, сприяти формуванню історичної свідомості, допомагати вчителю оволодівати методологією цілісного педагогічного процесу і його закономірностями, надавати учням змогу швидше досягати позитивного результату у навчанні.

Тому, на нашу думку, в процесі створення сучасного НМКт слід враховувати такі моменти:

— психологічні характеристики (активізація пізнавальних інтересів учнів, самоконтроль, самооцінка, розвиток творчого мислення);

— диференційований підхід до учнів в залежності від їхніх індивідуальних особливостей;

— спадковість (наступність) НМКт з історії як шкільного предмету, який вивчається кілька років поспіль;

— принцип інтеграції знань з різних предметних галузей (міжпредметні зв'язки історії та інших шкільних навчальних дисциплін);

— орієнтованість на гуманітаризацію та гуманізацію сучасної історичної освіти;

— можливий комп'ютерний супровід (включення до НМКт з історії електронного підручника).

Питання дидактичних вимог до розробки навчально-методичних комплектів з різних шкільних дисциплін нині є предметом уваги багатьох сучасних дослідників. Цей досвід може стати корисним в процесі розробки НМКт з історії для української школи. Наприклад, російський науковець, доктор педагогічних наук А.І. Архипова вбачає мету створення та функціонування НМКт у наступному:

— чітка орієнтація на досягнення практичних результатів;

— побудова НМКт, виходячи з проектування всього навчально-виховного процесу;

— провідна роль навчальної дисципліни як теоретичної основи для формування складу НМКт в цілому і внутрішньої структури його елементів;

— переорієнтація підходів до створення навчальної літератури відповідно до особливостей навчального процесу;

— створення варіативних форм засобів навчання, які б забезпечували можливість створення нових підручників з розширеними функціональними можливостями;

— обов'язкова наступність та методичні зв'язки між окремими частинами НМКт за системоутворюючої ролі основного структурного елемента комплексу — підручника;

— відмова від монологічного характеру викладу навчальної інформації в підручниках і навчальних посібниках та встановлення діалогу з учнем шляхом включення його в активний навчальний пошук;

— усунення обмеженості ролі підручників як джерела інформації та посилення його розвивальної функції;

— широке використання технологічних прийомів та засобів навчання з метою активного засвоєння вивченого в них матеріалу [1; С.4, 6].

Колега А.І. Архипова, кандидат педагогічних наук В.Ю. Соловйова у своєму дисертаційному дослідженні визначає наступні необхідні методичні вимоги до створення та використання НМКт в навчальному процесі:

— зміст та структура навчально-методичного комплексу мають відповідати методологічним принципам системності, гуманізації і психолого-педагогічним принципам науковості, наочності, свідомості та активності навчання;

— використання ефективних методів навчання, методичних прийомів і форм організації навчання

школярів на основі використання НМКт;

— застосування НМКт на різних етапах уроку з метою вирішення відповідних дидактичних задач;

— сформованість у вчителів методичних вмінь з організації процесу навчання на основі роботи з НМКт;

— своєчасне оновлення навчально-методичних комплектів, доповнення нових структурних компонентів та оновлення їх змісту відповідно до останніх досягнень базової для предмету та методичної науки [6; С.103].

Кандидат педагогічних наук Т.І. Клокова наголошує на тому, що в процесі створення НМКт необхідно вирішувати наступні проблеми:

— форм і змісту взаємодії системи «вчитель — НМКт — учень» в процесі засвоєння знань та способів діяльності;

— розвитку творчої, ініціативної, відповідальної, цілеспрямованої особистості, яка прагне до самовдосконалення та вдосконалення соціуму;

— способів використання НМКт в навчальному процесі та використання різноманітних форм індивідуальної, групової та колективної діяльності,;

— взаємозв'язку змісту освіти та структури навчально-методичного комплексу [3; С. 39].

Ще одна російська дослідниця Л.Л. Куулар вбачає основу проектування НМКт у дотриманні наступних умов:

— відображення у змісті НМКт базового характеру шкільної освіти як основної ланки системи неперервної освіти;

— профільне спрямування змісту НМКт, що передбачає спеціалізацію освіти в сфері інтересів, нахилів та здібностей школярів з метою їх всебічного розвитку;

— діяльнісний підхід, який реалізується на рівні НМКт у вигляді спеціальних вимог до способів та форм представлення навчальної інформації, до дидактичного апарату навчальних посібників, до матеріально-технічного забезпечення навчального процесу;

— варіативний підхід до конструювання структурних елементів НМКт, який реалізується в розробці НМКт, що відповідають різноманітним варіантам предметної структури загальної середньої освіти;

— різнорівневий підхід до структури та змісту НМКт, який може одночасно забезпечити досягнення рівня обов'язкової підготовки і можливість оволодіння учнями більш високими рівнями засвоєння змісту освіти;

— врахування специфіки окремого регіону, країни, залучення учнів до здобутків національної культури [4; СС. 77-78].

На думку російського методиста А.І. Іванова, головна мета створення сучасних навчально-методичних комплектів полягає у пошуку їх нових можливостей і розширенні засобів, які забезпечують і навіть гарантують досягнення попередньо запланованих результатів навчан-

ня. Для цього кожен НМКт повинен мати чітке спрямування на конкретного користувача, набір діагностованих цілей навчання, які гарантовано реалізуються за умови його систематичного використання. Ці гарантії посиляться, якщо в практиці створення навчальної літератури автори враховуватимуть напрацьовані дидактиками, методистами, психологами, медиками, фізіологами рекомендації щодо оптимального обсягу матеріалу, складності його подачі, швидкості засвоєння, ступеню абстрагованості, рівня викладу матеріалу [2; С.8].

Ще одним з важливих напрямків модернізації навчально-методичних комплектів з історії зараз стає їх відповідність вимогам особистісно-орієнтованої парадигми навчання. Реформування освітньої системи в Україні, процес її гуманізації створюють всі умови для розробки особистісно-орієнтованого навчально-методичного комплекту. Як зазначає російська дослідниця Т.І. Клокова, зміст особистісно-орієнтованого комплекту спрямовується на поєднання інтересів, потреб, навчальних можливостей учнів з характером та сенсом навчання, враховуючи етапи, закономірності засвоєння матеріалу у відповідності до його типологічних особливостей. Виходячи з вищесказаного, навчальний матеріал НМКт, який раніше добирався за принципом «це учень повинен знати та вміти ...», тепер переходить в інше русло за принципом «це учень хоче і може знати та вміти ...» [3; С.50]. В цьому полягає головна мета створення особистісно-орієнтованого НМКт.

Однією з найважливіших педагогічних умов підвищення ефективності шкільної історичної освіти є її диференціація, яка стосовно процесу створення навчально-методичних комплектів може проводитися у кількох напрямках. В рамках першого напрямку диференціації — *рівневої* — доцільним, на наш погляд, є створення паралельних навчально-методичних комплектів до однієї навчальної програми. Такі НМКт будуть різнитися закладеними в них авторськими уявленнями про процес навчання, методичними можливостями організації та структурування змісту історичної освіти тощо. Інший інноваційний напрямок диференціації історичної освіти пов'язаний зі створенням профільних навчально-методичних комплектів. Вони мають бути призначені певним групам учнів, враховуючи специфіку профільного навчання. В цьому випадку йде мова про навчально-методичні комплекти з історії для спеціалізованих шкіл, ліцеїв, гімназій, класів соціально-гуманітарного

та інших профілів. У рамках другого напрямку, тобто *профільної диференціації*, доцільним буде створення навчально-методичних комплектів під різні (профільні) навчальні програми. Таким чином, проблему диференціації історичної освіти можливо буде вирішити за умови наповнення освітнього ринку паралельними та альтернативними сучасними навчально-методичними комплектами.

На нашу думку, використання НМКт, як одного з найважливіших елементів процесу навчання і виховання учнів загальноосвітньої школи буде ефективним за наступних умов:

— на основі аналізу тенденцій та пріоритетних напрямків розвитку української загальноосвітньої школи будуть виділені фактори, які визначають формування потреб сучасної історичної освіти у навчально-методичних комплектах;

— сучасними дослідниками будуть визначені цілі та завдання шкільної історичної освіти, пов'язані з необхідністю модернізації сучасних НМКт; роль, місце, функції НМКт в процесі викладання історії в загальноосвітніх школах;

— будуть теоретично обґрунтовані можливість та необхідність використання нових НМКт для підвищення ефективності навчання історії;

— буде побудована чітка схема ролі і місця сучасного НМКт в процесі реформування історичної освіти в Україні;

— з позицій цілей загальної середньої освіти розглядатимуться основні вимоги до змісту, складу та структури окремих компонентів НМКт з історії.

Джерела

1. Архипова А.И. Теоретические основы учебно-методического комплекса по физике: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02: Краснодар, 1998. — 454 с.
2. Иванов А.И. Современные учебно-методические комплекты нового поколения: Проблемы, пути решения, перспективы. — Ставрополь, 1995. — 13 с.
3. Клокова Т.И. Организационно-педагогические условия совершенствования учебно-методического комплекса для начальной школы: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. — Москва, 2002. — 154 с.
4. Куулар Л.Л. Организация предпрофильного обучения химии в основной школе с использованием учебно-методического комплекса: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02: Новосибирск, 2005. — 182 с.
5. Савчин М.-В. М. Дидактичні засади розробки навчально-методичного комплекту з курсу хімії основної школи: Дис. ... канд. пед. наук. 13.00.02. — К., 2004. — 187 с.
6. Соловьева В.Ю. Методика использования локальных учебно-методических комплексов при формировании эколого-краеведческих знаний в школьном географическом образовании: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. — СПб., 2006. — 164 с.

